

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

FTAMP 16.21.33

С.С. Әубәкір¹, А.Е. Біжкенова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы

НОМИНАЦИЯНЫҢ ОНОМАСИОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ. НОМИНАЦИЯ ТҮРЛЕРІ

Мақалада номинация теориясы ономаσιологиялық аспектіде қарастырылады. Бұл мәселе бойынша шет елдік және отандық ғалымдардың негізгі ойлары туралы сөз қозғалады. Ономаσιология лингвистиканың белсенді дамып келе жатқан саласы ретінде танылады. Сондықтан, ономаσιологияның ғылым ретінде қалыптасуы, ономаσιологиялық тәсілдер және оның негізгі міндеттері мақалада көрсетіледі. Сонымен қатар, номинацияның негізгі үш түрі, яғни лексикалық номинация (сөз және сөз тіркесі арқылы), пропозитивті номинация (сөйлем арқылы) және дискурсивтік (мәтін арқылы ұсыну номинацияларға) егжей-тегжейлі анықтама беріліп, мысалдар келтіріледі. Бірінші және екінші номинация мәселесі, номинацияның парадигматикалық түрлері, номинацияның синтагматикалық түрлері туралы бұл мақалада айтылады. Ішкі және сыртқы форма аспектілеріне сүйене отырып номинацияны қалай ажыратуға болатыны сөз етіледі және мысалдармен дәлелденеді.

Кілт сөздер: номинация, атау теориясы, ономаσιология, біріншілік номинация, екіншілік номинация, дискурс.

КІРІСПЕ

Ономаσιология және онастика тіл бөлімінің бір бөлігі. Термин екі түрлі мағынада жұмсалады. Біріншіден, жалқы есімдер туралы кешенді ғылым дегенді білдіреді, екіншіден, жалқы есімдер, соңғы мағынасында онимия термині қолданылады. Ономастикалық әлемге ерекше қызығушылық танытатын бір қатар ғылым түрлері тарих, география, олар ономастиканы көмекші пән ретінде есептейді. Алайды, жалқы есімдер ең алдымен лингвистикаға қатысты.

Ономастика мен лингвистиканың қарым қатынасы мен жақындықтары бүтін мен бөлшектің қатынасы ретінде сипатталуы мүмкін. Оның негізгі мақсаты номинация теориясын жасау және дамыту, тілден тысқары нақты элементтердің аталу тәсілдері мен ортасын зерттеу.

Ономаσιология немесе атаулар туралы ғылым, ең алдымен, атаулардың табиғаты және олардың онтологиялық мәні туралы ғылым ретінде дамыды. Ономаσιология саласы негізінен зат атаулары мен адам атаулары жайлы болды. Уақыт өте келе, ономаσιологияны түсіну айтарлықтай өзгерістерге ұшырады және сәйкесінше ономаσιологиялық зерттеулер саласы біртіндеп кеңейе түсті. Мәселелердің кең ауқымы номинация теориясы тұрғысынан қарастырыла бастады.

Қазіргі заманғы формасында ономаσιология тілдің барлық деңгейлерінде номинацияны біріктіретін бірлік ретінде қарастырылады. Қазіргі лингвисттер бұл кез-келген генезияның кез-келген құрылымдық қарапайымдылығы немесе, керісінше, кез-келген күрделілігі

формасын қамтиды деп санайды [1, 38]. Зерттеушілердің пікірінше, номинация бірлігі болу үшін, бұл бірлік белгілі бір талапты қанағаттандыруы керек - яғни атау, атауға қызмет ету, аталған затты жеке нысан және көлем деп бөлектеу, жеке зат пен сан деп аталатын нәрсені бөліп көрсету, яғни номинация актісінде көрсетілген затты тіл арқылы көрсету, содан кейін сөйлеу әрекетінде және объектімен ақыл-ой операцияларында бұл затты өз атауымен ауыстыру.

Ономасиологияның дамуын Я. Гримм, Ф. Диц, Э.Тапполе, А.Цаунер, осы терминді енгізген Б. Дельбрюк есімдерімен байланысты. Ономасиологияның ғылым ретінде қалыптасуына Р. Мерингер, Г. Шухардт, Й.Трир, Л. Вайсгербер ерекше үлес қосты, олар белгілі бір тілдің көмегімен білдірілген лингвистикалық ұғымдар жүйесіне негізделген белгілеу теориясын мағына теориясымен қатар алға тартты. Орыс тіл білімінде ономасиологиялық зерттеулерге М.М. Покровский, Б.А. Серебренников, Г.В. Колшанский, Е.С. Кубрякова, В.Г. Гак, Е.Л. Кривченко өз үлестерін қосты. Ономасиологияның зерттеу пәніне – лингвистикалық номинацияларды құру процестері, және номинациялардың өзі де жатады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ономасиологиялық тәсіл номинация теориясының негізі болып табылады. Мысалы ол, лексикографияда идеографиялық сөздіктер құрастыру үшін қолданылады, атап айтқанда, Ф.Дорнзайф, неміс тілінің идеографиялық сөздігін жасаған кезде, белгілеу теориясына негізделген ұғымдар, бірліктер, жіктеу категорияларын қолданды; тарихи лексикологияда заттар атауларының өзгеруін зерттеу, ареалды лингвистикада әдеби объектілер мен диалектілерде сол объектілердің белгіленуінің өзгеруін зерттеуде қолданады. Тілдік құбылыстарды қарастырудың ономасиологиялық тәсілі сөйлеушінің өз қызметінде кейбір лингвистикалық емес мазмұннан шығады және бұл мазмұнды лингвистикалық формаға айналдырады деп болжайды, номинация құралдарын таңдау сөйлеушінің ниетіне байланысты.

Соңғы жылдардағы еңбектерде әр түрлі тілдік құбылыстарды талдау үшін ономасиологиялық тәсіл қолданылуда. Тілдік номинация құрылымының ерекшеліктері, объективті әлемнің фрагменттерін атау мен окшаулауға қызмет ететін тілдік бірліктердің қалыптасу процесіне адам факторының әсер ету дәрежесі талданады. Т.В. Федотованың жұмысында топонимия қалыптасу процесі арқылы жүзеге асырылатын және әлемнің лингвистикалық картинасының негізгі элементтерін бейнелеуге мүмкіндік беретін номинативті жағдайдың негізгі компоненттерін (номинацияның мақсаты, географиялық объект типі, номинатор, тарихи уақыт, номинацияның табиғилығы / жасандылығын) анықтауға мүмкіндік берді.

Ономасиология лингвистиканың белсенді дамып келе жатқан саласы ретінде танылады. Е.С.Кубрякованың еңбектерінде когнитивті ономасиологияның алғашқы нұсқаларын құру туралы айтады. «Номинация теориясы мен когнитивтік лингвистика арасындағы байланыс нүктелері айқын: егер бірінші сұрақ әлемдегі барлық нәрсе өз белгілерін қалай алады деген сұрақ туындайтын болса, екіншісі – лингвистикалық формаларды олардың когнитивті аналогтарымен корреляциялау туралы, сондықтан жасалған немесе құрылған белгілер керек объектіленуі олар қызмет ететін білім құрылымдарымен салыстырылады. Сондықтан когнитивтік лингвистика және когнитивті ономасиология үшін қандай бірліктер белгілі бір мағыналарды жеткізушіге айналады және мұндай номинативті іс-әрекет қалай жүзеге асырылады деген маңызды сұрақтар туындайды» [1, 65].

Тілдерді атау құралы ретінде сөздерді зерттеуге ономасиологиялық қызығушылықтың пайда болуының басталуына тоқтала отырып, қазіргі бағыт әр түрлі ғалымдардың пікірінше әр түрлі тарихи кезеңдерге көшетіндігін атап өткен жөн. Сонымен, А.А. Уфимцева айтуынша, номинация теориясының пайда болуы үшін қолайлы жағдайлардың қалыптасуы ХХ ғасырдың басына жатқызылуы керек. Бұл кезең Р.Мехрингер, Г.Шухардт, В.Мейер-

Лубке сияқты неміс ғалымдарының есімдерімен байланысты. Бұл ғалымдардың номинация теориясының қалыптасуына қосқан үлесі зор. Тіл білімі мектептерінің «сөзге» деген қызығушылығының артуы, сондай-ақ «мағына» және «білдіру (обозначение)» ұғымдарының бөлінуінде «сөздер мен заттар» («Wörter und Sachen» - жоғарыда аталған авторлар шығарған ғылыми журнал) номинацияны зерттейтін тілдік бағыттың қалыптасуында маңызды рөл атқарды.

Алайда номинация туралы ғылымның қалыптасуы көбінесе Л. Вейсгербердің, К.Бальдингердің лексикалық өрістер теориясының өкілдері ретінде, сондай-ақ В.Краус, Ф. Дорнзейн, Б.Кводи және В. фон Картбургтың еңбектерімен байланыстырады, 1950 жылдардағы зерттеулерінің арқасында ономазиология өзіндік методологиялық аппараты бар номинацияны зерттейтін дербес лингвистикалық бағыт ретінде пайда болды. Номинация теориясының қарқынды дамуы ХХ ғасырдың екінші жартысында орын алады. Осы кезеңде ғылыми қызығушылықты жалқы есімдерді зерттеуден жалпы зат есімдер саласындағы зерттеулерге ауысу бағыттары байқалады. Сонымен қатар, лексикологтар тек зат есімдердің номинативті функциясын зерттей отырып, сөйлеудің толық құнды бөліктерін қарастыруға көшеді, ал жеке белгілерді зерттеу олардың полисиллабиялық сөздер немесе тіркестер шеңберіндегі тіркес талдаумен алмастырылады. Зерттеуге қызығушылық сонымен қатар номинация процесін зерттеуден барлық жағдайларды атау процесін талдауға ауысады. Осыған орай, қазіргі ономазиологияның пропозициялық (пропозитивті) номинация сияқты лексикалық номинацияны зерттеуге бағытталған бағытын атап өтуге болады, ол бұрын тек математикалық логика мен тіл логикасы аясында ғана зерттелген.

Тілдің өкілдік функциясын зерттеудегі ономазиологиялық көзқарастың әдіснамалық принциптеріне қатысты Е.С. Кубрякова А. Цаунер идеясының маңыздылығын атап өтеді. Цаунер 1903 жылы анализдің жаңа түрін бөлектеу керек, атап айтсақ, ономазиологиялық анализді семасиологиялық анализге қарсы қою қажеттілігін жариялады. Автордың түсінуінше, тілдің лексикалық құрамын ономазиологиялық талдау номинативті актіні аталған шындықтан номинацияға дейін қарастыруды білдіреді, семасиологиядағы сияқты керісінше емес.

Когнитивті-ономазиологиялық тәсіл аясында тілдің семиотикалық аспектілері туралы пікір айта отырып, әдетте, номинацияның символдық немесе өкілдік функциялары адамның танымдық іс-әрекетінің нәтижелерін, оның әлеуметтік-тарихи тәжірибесінің, сонымен қатар танымдық негізінің нәтижелерін жинақтау және сақтау қабілеттілігін қамтиды, және ол ойлауға тікелей байланысты білім тәжірибесінен тұрады. Тіпті Ф. де Соссюр атап өткендей, аталатын объектіге «зат белгі» немесе «белгі» түрінде механикалық түрде бекітілген номинациядан айырмашылығы, тілде атау әрқашан мағыналы және ойлау арқылы делдал болады. Басқаша айтқанда, номинацияның әлеуметтік сипаттамасымен қатар оның танымдық табиғаты да ерекшеленеді. Бұған дәлел жоғарыда айтылғандай Ф. де Соссюр тілдің таңбасының екі жағын – тұжырымдама мен акустикалық образды (білдіретін және таңбаланған) сана мен ассоциативті түрде байланыстыратын сана қабілеті. Бұл байланыс адамның жадындағы психикалық әсер деп аталады және оның белгілі тәжірибе негізінде байланыстырылатын белгілі бір оқиға немесе шындық туралы идеясында көрінеді. Бұдан объективті шындықтың белгілі бір объектілері мен құбылыстарын белгілеу процесі лингвистикалық бірліктердің көмегімен жүзеге асатын, заттар мен құбылыстардың табиғи қасиеттері коммуникативті қажеттіліктері, ассоциативті тәжірибе және танымдық қабылдау негізінде өзгертілген түрде берілетін ұғымдардың қалыптасуымен байланысты.

Мұндай ономазиологиялық бағыттың өкілдері А.А. Уфимцева, Е.С. Азнаурова, Е.С. Кубряков пен В.Н. Телия, номинация белгілі бір шындықты көрсетумен ғана шектелмейтіні туралы дұрыс айтады. Демек, тілдік немесе лексикалық, номинация, ойлау арқылы делдал болу адамның рефлексиялық белсенділігімен байланысты және ойлауды материализациялау құралы болып табылады, бірақ өзін-өзі ойластырмайды. Бұл тезис лексикалық номинацияның дәстүрлі көзқарасының белгілі бір лингвистикалық формалар, соның ішінде

дәл сөздер арқылы мағынаны бейнелеу мәселесіне когнитивтік көзқарастың парадигматикасымен мен өзара байланысын тағы бір рет көрсетеді.

Ономасиология немесе номинация теориясы қазіргі таңда семантиканы зерттеуде жиі қолданыла бастады. Бастапқыда ол семасиология құрылымына енгізілген немесе лексикология, ол, Ю.С.Степанов атап өткендей, «біртіндеп семантиканың өзегіне айналды» [2, 343]. Лексикадағы бірізділіктің бар екендігі туралы болжамдардан олардың категорияларының когнитивтік дұрыстығын тануға дейінгі жолдан өтіп, ХХІ ғасырда номинация теориясы лингвистикалық зерттеулерде маңызды орын алууда.

Ономасиологиялық зерттеулер әлемдегі заттар мен құбылыстарды белгілеу тілде қалай жүреді деген сұраққа жауап береді. Олардың негізгі міндеттері идеяларды ұсыну, номинация принциптерін мен заңдылықтарын, және ұғымдарды білдіру [1, б. 288]. Сөздерді ғылыми тұрғыдан зерттеу дәстүрі кем дегенде үш кезеңнен өтті:

1) Функционалдыға дейінгі кезең (ХХ ғасырдың бірінші - ширегі); «сөздер мен заттар» (Wörter und Sachen) бағытындағы ғалымдар Р., Г.Шухардт, В.Мейер-Любке; ал ономасиологиялық идеяларды О.Эсперсен, С.Балли, Ф.Бруно, Л.В. Шерба білдірді;

2) Функционалды (1930-1980 жж.), Тіл мамандары зерттеулерінде функционализм идеяларының қалыптасуы мен дамуы (В.Матесий, М.Докулил, т.б.), соның ішінде реселік ғалымдар (Е.С. Кубрякова, А.А. Уфимцева, Н.Д. Голев, В.Н. Телия, И.С. Торопцев, А.Ф. Журавлев және басқалар);

3) концептуалды-когнитивті (1990 жж. бастап), ономасиологиялық деңгей логикалық-лингвистикалық деп танылады және адамның қабылданған шындық бейнесін қалыптастыру міндеті концептуалды деңгейге ауысады – И.Гржега, П.Штекауэр, Д.Хайраарц, О.В.Раевская және т.б.

Ономасиологиялық лексикология ХХ ғасырдың басында – белгілі бір ұғым үшін бір немесе бірнеше тілде болған әр түрлі өрнектерді зерттейтін және олардың этимологиясы мен мотивін түсіндіретін «сөздер мен заттар» қозғалысынан басталады. Ол сонымен қатар кеңірек міндет – тілде қол жетімді ресурстарды каталогтаған диалектологияны қолдаудың әдіснамалық негізі болды. Бұл кездегі лингвистердің жұмысы екінші кезекте болды, өйткені структурализм ол кезінде пайда болды. А. Бланктің пікірінше, «зерттеудің жемісті желісі қазіргі заманғы (структуралистік) семантиканың әсерінен маңыздылығын жоғалтты, оның көзқарасы айқын семасиологиялық болды» [3, 89].

ХХ ғасырдың екінші жартысында ономасиология атауымен қалыптасқан тілдік зерттеулердің бағыты кеңестік лингвистерге, бір жағынан, жаңа категориялық семалар пайда болған кезде лингвистикалық бірлік ішіндегі мүмкін болатын трансформацияларды қарастыруға, екінші жағынан, сөздің өзгерген пәндік атрибуциясының мотивтерін анықтауға мүмкіндік берді, оның жасалу динамикасынан көруге болады. КСРО ономасиологтарының қызметінің нәтижесі екі бағытты, олар: номинация-таңдау және номинация-имитацияны дамыту болды. Біріншісі кейінірек когнитивизмнің ерте нұсқасы болып шықты [7, 10], екіншісі – процедуралық ономасиология бойынша жүзеге асты.

Мәскеулік ономасиологтары (Е.С. Кубрякова, А.А. Уфимцева, В.Н. Телия, Н.Д. Арутюнова және т.б.) номинацияға осы референтпен нақты корреляция ретінде қызығушылық танытты, ал И.С. Торопцев, бастаған және А.Ф. Журавлев қостаған орлов ономасиологтары оны жаңа атаулар жасау процесі ретінде қарастырды. Бұл қарама-қайшылықта ономасиологиядағы тілдік бірліктерді талдаудың екі аспектісі анықталды - статикалық және динамикалық, яғни үдерістің нәтижесі мен номинация процесінің өзін ажырату. «Мәскеуліктердің» жалпы бағыты - атаудың «статикасын» зерттеу, бастапқы және тиімді бөліктердің арақатынасын зерттеу; номинацияның динамикалық аспектісі номинацияның әр актісіндегі белгінің экстралингвистикалық шындықпен байланысын зерттеуге бағытталған және олар Орлов ғалымдарының еңбектерінде де жүзеге асырылады. Осы бағыттардың негізгі ерекшеліктері:

а) динамикалық тәсіл / номинация-атау шығару - тікелей шындыққа бағытталған тілдік процесс; атау – идентификатор, жаңадан таңдалған шындық объектісінің тілдік

алмастырушысы; номинация кезінде жаңа номинативті бірліктің белгілері қалыптасады; бұл тілдік акт; пайда болған сәттегі жаңа номинативті бірлік тілге қатысты жүйелік емес, ол оған жүйеден орын алу мақсатымен емес, тілден тыс шындық құбылысын анықтау мақсатында енеді;

б) статистикалық тәсіл / номинация-тілдік бірліктерді таңдау - бар лингвистикалық тәжірибе шеңберінде шындықты игеру, жаңадан кездесетіндердің бұрыннан белгілі біліктілігі; дайын номинативті бірлікті нақты денотативті мазмұнмен толтыру; сөйлеу фактісі; жүйенің лексикалық элементі ретінде дәстүрлі номинативті бірлік те қолданылады, ал сигнифатаның өзгеруі жаңа номинативті бірліктің пайда болуын білдіреді [3, 59].

Екі тәсілдің айырмашылығы олардың біріншілік және екіншілік номинация мен туынды процестерінің тұжырымдамаларын қарастыруынан айқын көрінеді. «Мәскеуліктер» «мағына мазмұнында оның бастапқы және қосымша табиғатын көрсететін ештеңе жоқ» деген тезиске сүйенеді, демек, сөздердің бастапқы және нәтижелік кластары олардың негізгі категориялық белгілері бойынша қарастырылады және олардың арасындағы туынды қатынастар болған жағдайда, туынды сөз бірден екінші реттіктерге жіберіледі, бір уақытта номинацияның негізі мен нәтижесі арасында қандай ауысулар жазылатынын атап өтеді. Мәскеу ономашиологтарының шындыққа жүгінуі шектеулі: олар сөз таптарының негізінде жатқан жалпы категорияларды бөліп алады және олардың басты назары лингвистикалық салаға бағытталған. М.Е. Рут атап өткендей, «жаңа номинативті бірліктің пайда болуын тек біртектес ығысу ретінде тек біртектес мәннің сәйкестендіруші көп ерекшелігі арқылы түсіну жаңа атаудың сапалық бірегейлігін әлем туралы жаңа жіктеуіш білімнің көрсеткіші ретінде ескермейді, номинативті процесті оның біржақты, таза лингвистикалық көрінісіне дейін төмендетеді» [4, 76].

Номинациялардың типологиясы мағынаны талдауға негізделуі мүмкін (белгілеу сипаты), мағынаны талдауға (атаудың ішкі формасы), сондай-ақ белгілеу көлемін (номинацияның мағыналық жағы) талдауға негізделуі мүмкін.

Номинацияның үш негізгі түрі бар: лексикалық номинация (сөз және сөз тіркесі арқылы), пропозитивті номинация (сөйлем арқылы) және дискурсивтік номинация (мәтін арқылы ұсыну).

Лексикалық номинациямен қарапайым пәндік корреляция бар. Белгілерді қалыптастыру - лексикалық номинацияның қажетті шарты. А.А. Уфимцева айтуынша белгі ретінде сөз «бұл белгілі бір концептуалды мазмұнға ие тілде берілген фонемалар және/немесе графемалар тізбегі, бұл сөйлеушілердің бірдей идеясын (тұжырымдамасын) тудыратын, ауызша белгі мәртебесін алатын бірлік мағынасына айналады» [4, 46]. Сөз затты және қоршаған шындықтың құбылысын атай отырып, жалғыз заттың немесе құбылыстың аты ғана емес, сонымен қатар оған ұқсас объектілердің барлық жиынтығының атауы ретінде қызмет етеді, сол арқылы бүкіл класс атауы болады.

Пропозитивті номинацияның қайнар көзі нақты объект немесе құбылыс емес, заттардың, құбылыстардың, қасиеттердің, процестердің (оқиғаның, жағдайдың) байланысы болып табылады. Ал, дискурсивті номинацияда оқиғалар немесе жағдайлар арасында байланыс орнатылады.

Номинациялардың түрлерін келесі параметрлер бойынша анықтауға болады: номинациялар иерархиясы, номинациялардың қызметі, аталған объект, атаудың сыртқы формасы, атау әдісі, сөйлеу тақырыбы және адресат, номинацияның парадигматикалық және синтагматикалық аспектілері.

Номинациялар иерархиясына келетін болсақ, доминантты және рецессивті типтерді анықтау белгілі бір тілді зерттеу кезінде мүмкін болады. Алайда, функционалды-генетикалық аспектіде номинациялардың бастапқы (бастапқы) және туынды (екінші) түрлері ажыратылады. Бастапқы номинацияның нәтижелерін ана тілі примитивтер ретінде қабылдайды. Мұндай номинациялардың өнімділігі этимологиялық талдау арқылы анықталуы мүмкін. Бастапқы немесе тікелей номинация бойынша «нысанды берілген жағдайда белгілеу үшін оның негізгі функциясында қолданылатын «мағынасы» түсініледі [5, 180]. Алайда,

лингвистикалық асимметрияның арқасында бір форма басқа заттарды белгілеуге немесе басқа функцияларды орындауға бейімделе алады, ал екінші жағынан, берілген зат басқа атау ала алады. Осылай семасиологиялық аспектіте екінші реттік функциялар, ал ономасиологиялық аспектіте екінші немесе жанама номинациялар қалыптасады»

Тікелей номинациялардың ядролық түрлері мыналар: жағдай элементтері үшін маңызды сөз; күрделі элемент үшін сөз тіркесі; оқиғаға (жағдайға) жай сөйлем және қатысты қабылданған оқиғаларға арналған күрделі сөйлем [6, 12]. Бұл құрылымдардың әрқайсысы жанама номинация ретінде басқа номинацияларды тағайындауға бейімделе алады.

Екіншілік номинация бұрыннан бар номинативті бірліктерді қайта қарауды көздейді, ал кейбір мағыналық белгілер жаңа атаудың мағынасына енеді. Екінші номинация екі объектіні, шындық құбылыстарын немесе объектілердің екі белгісін олардың арасындағы қатынастарға сүйене отырып салыстыруға негізделген. Қайта ойлаудың негізгі жолдары – метонимия және метафора, олар жаңа объектінің номинациясын басқа объектінің екінші дәрежелі, елеусіз белгілері негізінде болжайды, бұл кезде мағынаның ауысуы немесе ауысуы пайда болады.

Екінші номинацияның екі түрін ажыратады:

- атауды шындыққа сәйкестендірудің автономды бағыты бар жанама, тәуелсіз номинация.

- жанама, тәуелсіз емес номинация, онда атаудың белгісі басқа номинативті бірлікпен немесе бірқатар бірліктермен бірлескен пайдалану жағдайында, яғни белгілі бір номинативті контекст шеңберінде шындықтың белгіленген элементіне бағытталуымен сипатталады.

Белгіленген объектінің сипатына қарай элементтік және оқиғалық номинациялар болып ажыратылады. Элементтік номинация шындықтың белгілі бір элементін білдіреді: объект, ақыл-ой немесе нақты объект, сапа, процесс, қатынас. Оқиғалық номинациясы туралы сөз болғанда, номинант - бұл микроситуация, яғни бірнеше элементтерден тұратын факт немесе оқиға. Мұндай пропозитивті номинацияның сыртқы түрі сөйлем болып табылады, ал оның құрылыс материалы сөздер мен морфемалар. Номиналды өрнек ретіндегі оқиға күрделі құбылыс болып табылады және бірқатар аспектілерді қамтиды: тақырыптық, стилистикалық, психологиялық, ақпараттық. Элементтік және оқиғалық номинациялардың екі түрі бар: тілдік және сөйлеу. Тіл білімінде оқиғалар номинациясының екі функционалды түрін белгілеу үшін екі термин қолданылады: «сөйлемнің құрылымдық-семантикалық моделі» (сөйлемнің виртуалды моделі) және «айтылым» [7, 140].

Сыртқы форманың аспектісіне сүйене отырып, дербес номинация (лексикалық) және тәуелсіз номинация (интонация, грамматикалық құралдар) ажыратылады. Лексикалық номинация объектілерді, құбылыстарды, процестерді және т.б. кез-келген нақтылаумен белгілеуге мүмкіндік береді. Грамматикалық құралдардың көмегімен сіз, мысалы, бір заттын жекеше немесе көпше түрдегі айырмашылықты белгілей аласыз және т.б. заттардың арасындағы айырмашылықты белгілеуге мүмкіндік береді.

Ішкі форманы ескеру (атаудың негізі ретінде алынған белгінің сипаты) жалпылама / дараландыру (тар) номинацияны ажыратуға мүмкіндік береді; біліктілік / реляциялық номинация.

Сонымен, объектіні әртүрлі сипаттамаларға сүйене отырып атауға болады: өзінің (өлшемі, түсі, пішіні, құрылғысы, мінез-құлқы және т.б.) және салыстырмалы, яғни. берілген объектінің басқа объектілермен байланысын көрсететіндер (реттілік, кеңістіктік қатынастар, функциялар және т.б.). Осыдан шығатын болсақ, біліктілік (итарқа), туыстық (әкесі, көршісі және т.б.) және аралас номинациялар (қызы, әжесі және т.б.) бар.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, номинацияны зерттеудегі ономасиологиялық көзқарас тілдік бірліктерді «тілден тыс мазмұнды белгілі бір лингвистикалық формаға аудару» ұстанымынан зерттеуді көздейді деп тұжырымдай аламыз. Осыған қарамастан, номинацияны зерттеудің маңызды аспектісі ономасиологиялық көзқарастың мәні мен мағынасын объективтендірудің

формаларын іздестіру емес, өйткені осы лингвистикалық формаларды - белгілерді құру принциптері мен әдістерін зерттеу. Сондықтан ономазиологиялық қамту номинациясы шындық фактілерін тілдің құрылымдық жүйесінің меншігіне айналдыру процесі ретінде түсінілетіндігін анықтауға болады, яғни тілдік мағынаға айналдырады. Бұл лингвистикалық мағыналар сөйлеушілердің санасында олардың әлеуметтік тәжірибесін көрсетеді. Сонымен қатар, номинация атау процесінің нәтижесі ретінде көрініс табады, яғни қабылданған шындықтың белгілі бір үзіндісін белгілеу белгісі.

Әр түрлі тілдерде де, бір тілде де номинациялар көлемі жағынан әр түрлі болуы мүмкін. Тілдік жүйеде гиперонимдер (мағынасы кең сөздер) және гипонимдер (тар мағынадағы номинациялар) бар. Даралау номинациясы семантика тұрғысынан күрделі, өйткені ол бірнеше ерекшеліктерді біріктіреді.

Сонымен, номинациялардың типологиясы мағынаны (белгілеу сипатын), мағынаны (атаудың ішкі формасын) талдауға, сондай-ақ белгілеу көлемін (номинацияның мағыналық жағы) талдауға негізделуі мүмкін. Номинациялардың түрлерін әртүрлі параметрлерге сәйкес анықтауға болады: номинациялардың иерархиясы, номинациялардың қызметі, аталған объект, атаудың сыртқы формасы, атау әдісі, сөйлеу тақырыбы және адресат, номинацияның парадигматикалық және синтагматикалық аспектілері.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Кубрякова Е.С. Номинация және сөзжасам теориясы // Тіл номинациясы: Есімдер түрлері. – М., 1977. – б. 222-303.
- 2 Степанов Ю.С. Номинация, семантика, семиология (қазіргі лексикологиядағы мағыналық анықтамалардың түрлері) // Тіл номинациясы: (Жалпы сұрақтар). – М., 1977. – б. 294-358.
- 3 Жаналина Л. К. Номинация және сөзжасамдық қатынастар: арнайы курс. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет – Алматы. 1993. – 180 б.
- 4 Әубәкір С., Бижкенова А., Капенова Ж., Аубакирова С., Жұмабекова Б ‘Поэтикалық дискурстағы стандартты емес сөздерді түсіндіру: Қазақ поэзиясының мысалдары’ *Оpcion*, Том35, Issue 90-2, 2019, б. 172-186 ISSN: 10121587
- 5 Бижкенова А.Е. Деонимдердің заттық және туынды потенциалы (жалқы есімдерден шыққан сөздер) / А.Е. Бижкенова; Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі. – Алматы: «Ғылым» ҒЗО, 2003. – 308 б.
- 6 Лин Ф. Ю. (2017). Әмбебап грамматиканың теріске шығарылуы. *Lingua*, 193, 1–22. doi:10.1016/j.lingua.2017.04.003
- 7 Новитская И. В. Ескі германдық абстрактілі зат есімдердің сөзжасамдық түрлері: ономазиологиялық және когнитивті тәсіл. Әлеуметтік және мінез-құлық ғылымдары, 154, 138-143. doi:10.1016/j.sbspro.2014.10.125

Материал 03.05.2021 баспаға түсті

REFERENCES

- 1 Kubryakova E.S. Teoriya nominacii i slovoobrazovanie // *Yazykovaya nominaciya: Vidy naimenovaniy*. – М., 1977. – S. 222-303.
- 2 Stepanov YU.S. Nominaciya, semantika, semiologiya (vidy semanticheskikh opredelenij v sovremennoj leksikologii) // *Yazykovaya nominaciya: (Obshchie voprosy)*. – М., 1977. – S. 294-358.
- 3 Zhanalina L. K. Nominaciya i slovoobrazovatel'nye otnosheniya: speckurs. M-vo obrazovaniya i nauki RK, Kaz. nac. pedagog. un-t im. Abaya – Алматы. 1993. – 180 s.
- 4 Aubakir, S., Bizhkenova, A., Kapenova, Z., Aubakirova, S., Zhumabekova, B. (2019) ‘Interpretation of non-standard words in poetic discourse: Examples of Kazakh poetry’ *Opcion*, Volume 35, Issue 90-2, 2019, Pages 172-186 ISSN: 10121587

5 Bizhkenova A.E. Soderzhatel'nyj i slovoobrazovatel'nyj potencial deonimov (slov, voskhodyashchih k imenam sobstvennym) / A.E. Bizhkenova; Ministerstvo obrazovaniya i nauki RK. - Almaty : NIC "Gylym", 2003. – 308 s.

6 Lin, F. Y. (2017). A refutation of universal grammar. *Lingua*, 193, 1-22. doi:10.1016/j.lingua.2017.04.003

7 Novitskaya, I. V. (2014). Word-formation Types of the Old Germanic Abstract Nouns: Onomasiological and Cognitive Approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 154, 138-143. doi:10.1016/j.sbspro.2014.10.125

Ономасиологические аспекты номинации. Виды номинации

С.С. Аубакир¹, А.Е. Бижкенова¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан

В статье рассматривается теория номинации в ономасиологическом аспекте. Обсуждаются основные идеи зарубежных и отечественных ученых. Ономасиология признана активно развивающейся отраслью языкознания. Таким образом, в статье отражены становление ономасиологии как науки, ономасиологические подходы и ее основные задачи. Кроме того, рассматриваются три основных типа номинаций, а именно лексическая номинация (по слову и фразе), пропозитивная номинация (по предложению) и дискурсивная номинация (по текстовой номинации), даны подробное определение и примеры. Также в статье рассматриваются проблемы первой и второй номинаций, парадигматические типы номинаций, синтагматические типы номинаций. Обсуждается и проиллюстрировано, как отличить номинацию по аспектам внутренней и внешней формы.

Материал поступил в редакцию журнала 03.05.2021

Onomasiological aspects of nomination. Types of nomination

S.S. Aubakir¹, A.E. Bizhkenova¹

¹L. N. Gumilyov Eurasian national university, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan

The article considers the theory of nomination in the onomasiological aspect. The main ideas of foreign and domestic scientists on this issue are discussed. Onomasiology is recognized as an actively developing branch of linguistics. Therefore, the formation of onomasiology as a science, onomasiological approaches and its main tasks are reflected in the article. In addition, there are three main types of nominations: lexical nomination (by word and phrase), propositive nomination (by sentence) and discursive nomination (by text nomination). This article deals with the problem of the first and second nominations, paradigmatic types of nominations, syntagmatic types of nominations. How to differentiate the nomination based on aspects of internal and external form is discussed and proved by examples.

Received: 03.05.2021

SRSTI 16.31.41

N.M. Borgul¹, Yu.V. Astafyeva¹, A.K.Ashimova¹, D.S. Ryspayeva¹

¹Sh. Ualikhanov Kokshetau university, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan

HANDLING STYLISTIC PROBLEMS OF TRANSLATING FOLKLORE TEXTS